

**ԹՅՈՒՐՔԵՐՆ ՈՒ ՕՂՈՒՋՆԵՐԸ ՄՈԳԻԼՅԱՆ ԽԱՆԻ
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Մեզ հայտնի է, որ Կենտրոնական Ասիայի պատմական կյանքում մեր թվարկության առաջին դարերը նշանավորվեցին այնպիսի իրադարձություններով, որոնք այս տարածքներում ժողովրդակազմական մեծ վավախությունների առիթ հանդիսացան: Այդ իրադարձությունները թյուրքախոս ցեղերի մեծ ներհոսքն էր այս տարածքներ և երկու թյուրքական կազանաթների (խանությունների) ստեղծումը:

Հարկ ենք համարում առանձնացնել այդ ժամանակներում գոյություն ունեցող երկու հզոր քոչվոր անասնապահական ցեղախմբերի, որոնք մ.թ. առաջին դարերում կարևոր դեր խաղացին ինչպես Միջին Ասիայի, Մերձավոր Արևելքի, այնպես էլ Փոքր Ասիայի ժողովրդակազմական զործընթացներում և հետագա պատմության համար: Դրանք *օղուզ* և *թյուրք* էթնոնիմներով հայտնի ցեղերն ու ցեղախմբերն էին: Նրանք մյուս թյուրքախոս ցեղերից համեմատաբար առավել հզոր էին և կարողացել էին իրենց ենթարկել բազմաթիվ այլ ցեղերի: Օղուզներն ու թյուրքերը իրար հետ առնչություն ունեին այնքանով, որ խոստում էին նույն լեզվով և դեռևս մ.թ.ա. III դարից հանդես էին եկել Հռոմեական ցեղային միության կազմում:

Թյուրքախոս ցեղերի ծագման և նրանց պատմության ուսումնասիրման գործում բավական բարդ խնդիր է նրանց միջև հստակ տարանջատում անցկացնել, քանի որ այդ անուհներով հայտնի ցեղերի գերակշռող մասին միավորում էին թյուրքախոս լինելու և մասամբ ռասայական մեկ տիպին պատկանելու հանգամանքները:

Պատմագիտական գրականության մեջ ընդունված է, որ բուն թյուրքերը, այսինքն այն ցեղերը, որոնք ի սկզբանե կրել են թյուրքուե կամ թյուրյուք թյուրք էնդոէթնոնիմը, մ.թ. V դարում կազմված էին հինգ հարյուր ընտանիքից, ունեցել են եվրոպոիդ ռասային բնորոշ հատկանիշներ:

Նույն V դարում Միջին Ասիայում օղուգական ծագում ունեցող սալիտակ հոնները՝ էֆտալիտները, որոնք իշխանություն էին ձեռք բերել նույն ժամանակներում, նույնպես հայտնի էին եվրոպոյիդ հատկանիշներով: Մնացյալ թյուրքախոս ցեղերը մեծամասամբ հայտնի էին մոնղոլոյիդ ռասայական հատկանիշներով:

Նրանցից շատերի առաջացման ճշգրիտ ժամանակահատվածը եւ ստույգ ծագումնաբանությունը դեռևս վերջնականապես ճշտված չեն:

Մենք կօգտագործենք բուն թյուրքական աղբյուրները, տվյալ դեպքում ամենատարողունակներից մեկը՝ Մոգիլյան խանի արձանագրությունը, որով կարող ենք հստակորեն որոշել օղուգ և թյուրք ցեղերի կարգավիճակը Թյուրքական իլի կազմում ե ներկայացնել, թե ինչով էին նրանք առանձնանում միմյանցից և որոշակի տեղ գրավում Թյուրքական կազանաթի պատմական կյանքում:

Ինչու ենք կարևորում հատկապես այդ երկու ցեղախմբերի ուսումնասիրությունը:

Մ.թ. III-XI դդ. Միջին Ասիայում քոչվոր, թյուրքախոս շատ ցեղերի, որոնք գտնվում էին կազմավորման նախնական փուլերում, որոշակի դասավորության հնարավոր է բերել երանց կենտրոնացնելով օղուգական ե թյուրքական ցեղախմբերի շուրջ:

Օղուգները հայտնի են իբրեւ ընտանեկան կապերով իրար հետ առնչվող ցեղերի խումբ, որոնց ժառանգականությունը դեռևս պահպանվում է ժամանակակից օղուգական ժողովուրդներից շատերի մեջ: Իսկ թյուրքերի ցեղային շարունակականությունն ընդհատվեց, ե այս միության ժառանգականությունը պատմության համար կորսվեց: Փոխարենը, երանք թողեցին իրենց լեզուն ե ցեղանունը:

Մ.թ.ա. III դարում Չինաստանի հյուսիսում կազմավորվեց Հոնեական ցեղային միությունը, որի կազմում եերառնված էին նաև օղուգները: Ըստ Ա.Ն. Բերնշտամի երանք ծագում էին չինական գերակայության տակ գտնվող չորս տներից մեկից, որը կոչվում էր Խուան¹:

Ինչպես գիտենք, մ.թ.ա. II-I և մ.թ. I-V դարերը նշանավորվեցին Հոնեական միության, ապա թյուրքախոս, մեծամասամբ մոնղոլոյիդ

¹ А.Н.Бернштам, *Очерк истории гуннов*, Лек. 1951г, стр. 227

օղուզական ցեղերի աննախադեպ մեծ ներշնչությամբ ղեպի Միջին Ասիա, ինչը այս տարածքներում մարդաբանական հատկանիշների որոշակի փոփոխությունների առիթ հանդիսացավ:

Օղուզները մի քանի դարում կարողացան հաստատվել Միջին Ասիայում եվրոպեոիդ ռասային պատկանող հնագույն հնդիրանական ծագում ունեցող բնակչության նկատմամբ ձեռք բերելով ակնհայտ առավելություններ և գործնականում դարձան այդ տարածքների տերերը:

Մ.թ. V դարում պատմության ասպարեզում հայտնվեց թյուրքու անվամբ հայտնի ցեղախումբը, որը հետագա մեկ դարի ընթացքում վերածվեց հզոր ցեղային միության: Նրա հիմքով էլ մ.թ. VI և VII դարերում կազմավորվեցին թյուրքական երկու հզոր խանությունները: Թյուրքական առաջին և երկրորդ խանությունների կազմում ներառվեցին նաև օղուզական ցեղերը իբրև թյուրքական բողոնի բաղկացուցիչ մաս:

Մեր ներկայացրած ժամանակահատվածում մ.թ. V-VIII դդ., օղուզներին ու թյուրքերը կազմավորման և զարգացման տարբեր փուլերում գտնվող ցեղեր էին: Օղուզ էթնոնիմը կառավարվում էր կարելի է բնորոշել իբրև էթնիկական տարրերի, որոնց միավորում էին ընտանեկան, ժառանգական կապերը, իսկ թյուրք ցեղանվան ներքո հանդես եկող ցեղերը միավորված էին ռազմական և մասամբ էլ տնտեսական կապերով և ենթարկվում էին ցեղային տվյալներ և խանի իշխանությանը: Այս երկու ցեղերն ունեին լեզվական ընդհանրություններ. նրկուսն էլ թյուրքախոս էին, ինչն առիթ է տալիս կարծելու, որ նրանք գենետիկական նույն արմատներն ունեին: Չնայած միմյանց հետ սերտ առնչություններ ունենալուն, նրանք ժողովրդակազմական տարբեր մակարդակներում գտնվող մարդկային խմբեր էին:

Օղուզների և թյուրքերի մասին առաջին տեղեկությունները տրված են դեռևս մ.թ.ա. II դ.-ից սկսած չինական պատմագրության մեջ, իսկ բուն թյուրքական առաջին աղբյուրները Շեխսեյ և Օրխան գետերի շրջակայքում գտնված արձանագրությունները, գրված են մ.թ. V-VIII դդ.:

Արձանագրությունների թիվն անցնում է ութսունից, սակայն դրանց մեծ մասը որևէ անձի կամ իրադարձության մասին հստակ տեղեկություն չի հաղորդում: Դրանցում հիմնականում առանձին

նախադասություններ են, անձնանուններ և արնեյան օրացույցի տարեթվեր:

Պատմական, լեզվաբանական հետազոտությունների համար ստավել հետաքրքիր նյութեր են ընձեռում հատկապես դրանցից հինգը, որոնք համնատաբար ծավալուն արձանագրություններ են: Դրանցից են Թյուրքական երկրորդ խանության գոյության ժամանակաշրջանում (մ.թ. 684-740թթ) գրված Մոզիյան խանի արձանագրությունները: Ի տարբերություն այլ արձանագրությունների նրանք ավելի շատ պատմական տեղեկություններ են հաղորդում Թյուրքական երկրորդ խանության և նրա կազմի մեջ մտնող տարբեր ցեղային միությունների հարաբերությունների մասին:

Այս արձանագրությունները հայտնաբերել է Ն.Մ.Յադրինցեյը 1889թ.-ին Օրխոն գետի հովտում՝ բուդդայական էրդենի Ցզու տաճարից վաթսուհի կմ հեռավորության վրա:

Մենք կվարձենք ներկայացնել, թե ինչպես էր ընկալվում *ժողովուրդ* հասկացությունը Թյուրքական խանությունում:

Մենք կուսումնասիրենք, թե *bodun-բոդուն ժողովուրդ հասկացությունը*, որը բազմիցս օգտագործվել է Մոզիյան խանին նվիրված արձանագրության մեջ, կվարձենք պարզաբանել, թե այն ինչ նշանակություններ ուներ՝ դրանով վարձելով պարզել, թե ինչպես էին թյուրքերը և օղուզները ընկալում *ժողովուրդ* հասկացությունը, և որքանով էր այն արմատացած նրանց մեջ իբրև ինքնագիտակցություն:

Մ.թ. V դարից հայտնի թյուքյուե (չինարեն հնչողությամբ՝ *տյուցզույե*) ցեղախումբը, հայտնվելով պատմական ասպարեզում, Կենտրոնական Ասիայում բնակվող ցեղերի կյանքում, ինչպես արդեն նշեցինք, շատ կարևոր դեր խաղաց նրանց թողնելով հին թյուրքական լեզուն և թյուրք էթնոնիմը: Տեղի ունեցավ տարբեր էթնիկական ծագում ունեցող ցեղերի թյուրքականացում լեզվական ընդհանուր հիմքի վրա:

Մ.թ. VI դարից Կենտրոնական Ասիայի պատմական կյանքում նշանակալի երևույթ դարձավ Թյուրքական առաջին խանությունը, իսկ VII դարի վերջերից Երկրորդը, որը հայտնի է նաև *Հավերժական իլ* անվամբ: Թյուրքական իլի կազմում շատ էին հին թյուրքերենի բարբառներով խոսող տարբեր ցեղեր:

Օրիսն գետի հովտում գտնվող Մոգիլյան խանին նվիրված արձանագրության մեջ հանդիպում է *el, al, il - էլ, իլ*² բառը, որը թարգմանվում է պետություն:

էլ, իլ (el, il) բառը հին թյուրքական լեզուներում ունեցել է երկու հնչողություն: Բառի նման հնչողությունը պայմանավորված է հին թյուրքերենի գրային համակարգում ձայնավորների ընդհանուր մեկ նշանի առկայությամբ, ինչն ընդհանրապես բնորոշ է թյուրքական ռունիքական գրերին և հին թյուրքերենի արտասանական կանոններին³: Մոգիլյան խանին նվիրված արձանագրության մեջ հիշատակվում են այնպիսի ռազմական գործողությունների մասին, որոնց նպատակն էր ստեղծել, նախասահմանված կարգով (*töre*), օրենքներով պահպանել իլը և հնարավորինս ընդլայնել նրա կազմն ու աշխարհագրական տարածքները⁴:

էլ, իլ հասկացությունը մանրամասնորեն քննել է Լ.Ն. Գումիլյովը «Հին թյուրքերը» աշխատության մեջ⁵: Հենվելով նրա բավական խորը և բազմակողմանի հետազոտության ընձեռած փաստերի և եզրահանգումների վրա, ընդհանրացնելով արձանագրություններում եղած պատմական փաստերը կարող ենք պատկերացում կազմել այդ դարերում ձևավորված թյուրքական կազանաթիև նրա ներքին կազմի մասին:

Այն նախ և առաջ ռազմատնտեսական հարաբերությունների մեջ գտնվող ցեղերի միություն էր, որի զավթողական մարտավարությունն ուղեկցվում էր գլխավորապես ավարառություններով և կողոպուտներով: Հարկ ենք համարում համառոտ ներկայացնել, թե թյուրքական երկրորդ խանությունն ինչ հարաբերություններ ուներ Չինաստանի և Սասանյան Պարսկաստանի հետ:

Արևելքի և արևմուտքի հզոր կայսրությունների միջև ձևավորված առևտրային հարաբերությունները միջնորդավորված էին

² С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, изд. Ах. Наук СССР, М.-ЛЕН, 1959г., стр. 17- строка 27, 28

³ А.Н.Кононов, *Грамматика тюркских рунических памятников VII-IX вв.*, Ах. Наук СССР, инс. Вост., Лен. "НАУКА" лен. отд. 1980г., стр. 60.:

⁴ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр. 17, строка 28, 36

⁵ Л.Н.Гумилев, *Древние тюрки*, Ах. Наук СССР, изд. Наука, Москва, 1967, стр 60-67

Թյուրքական խանության անմիջական ազդեցությամբ, քանի որ, ինչպես հայտնի է, Քարավանային ճանապարհն անցնում էր նաև այս միության գերակայության տակ գտնվող տարածքներով:

Հարևան Իրանի հետ վերջինս գտնվում էր ճանապարհները, առնտուրը և տարանցիկ քաղաքները վերահսկելու համար մղվող շարունակական պայքարի մեջ:

Արևելքի Չինական կայսրության հետ հարաբերություններում, այս պայքարը հաճախ հանդարտեցվում էր չինական և թյուրքական վերնախավերի ամուսնական կապերով կամ կրկին վերաճում հակամարտության:

Թյուրքական իլը հիմնականում թյուրքախոս ցեղերից կազմված միություն էր: Տարածքային նվաճումների արդյունքում նրա կազմում պարբերաբար հայտնվում էին կազանաթի իշխանությունն ընդունած զանազան ցեղեր, որոնք ժամանակ առ ժամանակ ընդվզում էին այդ իշխանության դեմ և հակամարտության մեջ մտնում նրա հետ: Այդպիսի ցեղերից առավել հզորները, որոնք հիշատակվում են Մոզիյյան խանին նվիրված արձանագրության մեջ, օղուզներն էին, ույդուրները, թաբղաչները, դըրդըզները և այլն:

Վերջիններիս ծագումնաբանական առանձնահատկություններին չանդրադառնալով՝ ընդհանուր առմամբ պետք է նշել, որ նրանց մեջ գերակշռում էին մոնղոլոիդ, և ավելի քիչ՝ եվրոպոիդ ռասայական տիպերը: Թյուրքական կազանաթի կազմում եվրոպոիդ ռասայական հատկանիշներով օժտված բնակչության առկայությունը հաստատվում է Միջին Ասիայի բնիկ իրանախոս ժողովուրդների դարավոր գոյությամբ: Հայտնի է նաև, որ դըրդըզներին որոշ մասն ունեին եվրոպոիդ ռասային բնորոշ հատկանիշներ:

Այսինքն՝ իլը ստեղծված էր ոչ թե նույն, այլ տարբեր ռասայական հատկանիշներ ունեցող ցեղերից: Բացի դրանից, նրա կազմում գտնվող ցեղերն ու ժողովուրդները տարբեր մշակույթների կրողներ էին և հին թյուրքերենի բարբառների հետ զուգահեռ խոսում էին տարբեր լեզուներով:

Այժմ անդրադառնանք այն հարցին, թե ինչ էր նշանակություն ունեւր ժողովուրդը հասկացությունը Թյուրքական կազանաթում:

Ենիսյաօրիսնյան արձանագրություններում շատ հաճախ հանդիպում է *bodun*, *bodunim*, *budunima türkima* արտահայ-

տությունները⁶, որոնք այդ արձանագրությունների թվագրման ժամանակաշրջանում մ.թ.VIIIդ., թարգմանվում են *ժողովուրդ, իմ ժողովուրդ, իմ ժողովրդին* իմաստնեյով:

Սակայն, ինչպես պնդում են Ս.Ե.Մալովը, Լ.Ն.Գումիլյովը, այս բառի իմաստը ամենևին էլ պետք չէ հասկանալ: *ժողովուրդ* բառի՝ *թնոս* բացատրությամբ այն պարզ պատճառով, որ բուն թյուրք ժողովուրդը մ.թ.VIIIդ. ձևավորված չէր և որպես այդպիսին հետագայում էլ չձևավորվեց, այլ: առանձնացան և ձևավորվեցին *թյուրքախոս* կամ, ինչպես օգտագործվում է արևմտյան գիտական աշխարհում, *turkic թյուրքական* ժողովուրդները:

Բոդուն բառը հաճախ հանդիպում է խաների կամ մեծ զորավարների խոսքում՝ իրենց հպատակության տակ գտնվող ցեղերին միավորելու, խանի իշխանությանը ենթարկելու, իրենց ենթարկվող ցեղերին ոգեշնչելու համար⁷:

Լ.Ն.Գումիլյովը օրինակ է բերում *qara budun* բառակապակցությունը՝ թարգմանելով այն *սև ամբոխ, մարդկանց բազմություն*⁸: Նա այս արտահայտությունը բացատրում է որպես հանրության ստորին խավին պատկանող մարդկային խումբ, որը իշխող որևէ անձից խանից կամ ցեղապետից կախյալ վիճակում է գտնվում: Այսինքն այս դեպքում հասկացվում է հասարակ, աղքատ մարդկանց մի խումբ: Հետևաբար, էական չէ, թե նրանք որ ցեղին էին պատկանում:

Ուշագրավ է, որ երբ այս արձանագրություններում պատմվում է այն մասին, թե ինչպես է թյուրքական խանը պատերազմում զանազան այլ ցեղերի դեմ, ինչպիսիք, օրինակ, չիկերն էին, կարլուկները ու չ օղուզները, օղուզները⁹, կրկին հանդիպում ենք *qarluq bodun-կարլուկ բոդուն (կարլուկ ժողովուրդ), qurqiz bodun-ղըրղըզ բոդուն (ղըրղըզ ժողովուրդ)*¹⁰ արտահայտություններին,

⁶ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, Хб, стр. 12 строка 19, с.16-26, с.17-с.36, Хб-ն ցույց է տալիս, թե քարի որ կողմում է փորագրված տվյալ արձանագրությունը:

⁷ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр. 11-25

⁸ Л.Н.Гумилев, *Древние тюрки*, стр. 60-61

⁹ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр.17, строка 32

¹⁰ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр.16, с.26, стр. 18-с.40

որտեղ բոլորն ժողովուրդ, հասկացությունը արդեն ունի գենետիկական նույն ծագումն ունեցող ցեղախումբ նշանակությունը: Ինչու ցեղախումբ, որովհետեւ այն իբրեւ ժողովուրդ դեռնս չէր ձևավորվել:

Մյուս կողմից, հանդիպում է նաև *bağlar bodun-բաղլար բոդուն՝ բեկերի խումբ*, արտահայտությունը¹¹, ուր խոսքը գնում է տվյալ ցեղի առաջնորդների խմբի մասին:

Ելնելով վերահիշյալ ուսումնասիրություններից՝ ընդհանուր առմամբ կարելի է գրականացնել, որ բոլորն բառն ունեցել է երեք իմաստ.

- 1) Մայրցիանց խումբ, որը հավաքված է խանի տվյալ դեպքում Մոզիյան Բիլգա կազանի իշխանության ներքո:
- 2) Ցեղախումբ, որը գոյություն ունի իբրեւ գենետիկական ընդհանրություն ունեցող էթնիկական տարր:
- 3) Որևէ ցեղի ավագանու ներկայացուցիչների խումբ:

Այսինքն ժողովուրդ բառը եղել է հավաքականության արտահայտման միջոց, երբ այն օգտագործվել է խանի խոսքում: Թյուրքական գերիշխանության տակ գտնվող բազմաթիվ ցեղերի ծագումն ու էթնոնիմիկան այս դեպքում անտեսվել են, բոլոր հայատականները համարվել են թյուրքեր:

Թյուրքերի վարած պատերազմների և այլ ցեղերի վրա հարձակումների մասին տեղեկություններում այդ ցեղերը հանդես էին գալիս իրենց իրական, առաջնային էթնոնիմներով: Այդ ցեղերին նույնպես անվանում էին բոլորն ժողովուրդ: Սակայն այդ դեպքում հասկացվում էր ժողովուրդ բառի էթնոս իմաստը, այսինքն վերջիններն ընկալվում էին իբրեւ գենետիկական կապերով միավորված ցեղեր:

Մոզիյան խանի արձանագրություններում հաճախ հանդիպում է օղուզ ցեղանունը¹²:

Այս արձանագրություններում օղուզական ցեղերի ծագման, նրանց ռասայական հատկանիշների մասին տեղեկություններ չկան: Միայն նշվում է, որ նրանք հանդես էին գալիս Թյուրքական

¹¹ С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр. 16, с.1

¹² С.Е.Малов, *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, стр.17 с.29, 32

խանության կազմում կամ նրա կազմից դուրս՝ որպես խանության հետ պատերազմի մեջ գտնվող ցեղախումբ կամ ցեղախմբեր:

Այսինքն ժամանակ առ ժամանակ օղուզները չիկերի, կարլուկների, դըրդըզների նման դառնում էին թյուրքական բողոնի մի մասնիկը: Հենց այս ցեղերի հիշատակումը իրենց առաջնային, բուն էթնիկական անվամբ միանգամայն ակնհայտ ցույց է տալիս, որ վերջիները պատմական հանգամանքների բերումով էին միացել թյուրքական բողոնին: Սակայն նրանք իրենց հզորությամբ և թյուրքախոս շատ ցեղերի միավորող հաջորդ առավել կարևոր ցեղախմբերն էին, որոնք մնացին պատմության ասպարեզում, և նրանց շնորհիվ ձևավորվեցին օղուզական ծագմամբ շատ ժողովուրդներ: Օղուզական ցեղերի դասակարգումը ժամանակակետության հիմքի վրա տեղի է ունեցել դեռ մթա III-III դդ.¹³: Նրանց մեջ գենետիկական նույն ծագման գիտակցությունը ձևավորվել էր շատ ավելի վաղ ժամանակներում, ուստի այդ գիտակցությունը առավել ամուր էր նրանց մեջ: Այս ընդհանուր անվամբ հանդես եկող ցեղերին միավորում էր Մոթուն Օղուզ խանը: Ըստ ավանդության օղուզական ցեղերը բաժանվում էին երկու թևի, որոնցից յուրաքանչյուրին Օղուզ խանը տվել էր նետեր՝ Սօ օգ-Ուհ օք և Boz օգ- Բոզ օք՝ որպես իշխանության խորհրդանիշներ: Օղուզ խանի որդիներից ծագում էին քընըք, կայը, բայանդուր, սալգուր, աֆշար և այլ ցեղեր:

Հիմք ընդունելով թյուրքական բողոնի մասին Մոգիլյան խանի արձանագրությունները՝ պարզորոշ կարող ենք ասել, որ մ.թ.VII-VIII դդ. թյուրքական իլի կազմից դուրս հանդես եկող թյուրքախոս ցեղերից շատերը միավորվում էին մեկ ցեղային անվան օղուզի ներքո: Որպես օրինակներ՝ մենք կարող ենք մատնանշել *ուչ օղուզներին* (*երեք օղուզներ*)-*կարլուկներ* և *դոքուզ կամ օն օղուզներին* (*ինը կամ տասը օղուզներ*)-*ույդուրներ*: Օղուզ էթնոնիմին կցված այս թվերը ցույց էին տալիս, թե քանի թևից էր կազմված տվյալ ցեղախումբը: Մթ.VIII դ-ի կեսերին *դոքուզ օղուզ* և *օն օղուզ* ցեղանուններով հայտնի ույդուրները պարտության մատնեցին թյուրքական կազանաթը և ստեղծեցին Ուրդուրական խանությունը: Միջին դարերում արաբական և պարսկական

¹³ H.N. Orkun, *Türk Tarihi*, Bölüm III, AKBA 1946y

գրականության մեջ լայնորեն օգտագործվում էին *Türkmen, torkoman-թուրքմեն, թորքոման* արտահայտությունները, որոնցով հասկացվում էին թյուրքախոս ցեղեր և հիմնականում օղուզները: Հենց այս ընդհանուր էթնոնիմի ներքո մ.թ. X դարից Միջին Ասիայի, Մերձավոր Արևելքի, Փոքր Ասիայի պատմության մեջ սկսեցին նշանակալի դեր խաղալ օղուզ-թուրքմենները՝ ստեղծելով միջինասիական խանությունները, իսկ XI դարից օղուզաթուրքմենական ցեղերը հայտնվեցին նաև Փոքր Ասիայում: Այս ցեղերը թյուրքախոս էին, այսինքն թյուրքերից մնացել էին միայն լեզուն և որոշ ժամանակահատվածում առնչությունները այդ ցեղախմբի հետ:

Այսպիսով, մենք վարձեցինք Բացատրել, թե ինչպես էին *օղուզ* և *թյուրք* ցեղանունները տարանջատվում իրարից ըստ Մոզիլյան խանի արձանագրությունների, և ինչ էր նշանակում *ժողովուրդ* բառը նրանցում:

Ընդհանրացնելով վերեում գրված մեկնաբանությունները թյուրքական իլի ներսում ժողովուրդ հասկացության ընկալման մասին, մենք կարող ենք ասել, որ օղուզները ժողովրդակազմավորման գործընթացներում մի քանի քայլ առաջ էին կանգնած թյուրքերից. նրանց մեջ հստակորեն գործում էր իրենց ցեղային պատկանելիության գիտակցությունը, որը օղուզական ցեղերին միավորող կարևորագույն հանգամանք էր: Մակայն նույնը չենք կարող ասել թյուրքերի մասին, քանի որ նրանց մեջ այդ գիտակցությունը ամուր չէր: Ուստի, երանք չկարողացան հետազայում գոյատևել և ձուլվեցին թյուրքախոս այլ ցեղերի: